

Anmerkungen zu Höldelein

Matthias Storme

ts. lic. wissbegreute K.U.d. 1980

Prof. S. Jässelberg

Inleiding.

In deze korte schets zijn enkele gedachten van en over Hölderlin tesamengeschreven. We hebben geprobeerd hierin een dubbele ordening in enige mate te eerbiedigen : een ordening vlg. de gedachteninhoud en ook een ordening volgend de ontwikkeling van Hölderlins werk doorheen de tijd. We hadden in den beginne nog gehoopt steun te vinden in het schema van de 'verlorenere Götterzeit' als these, de Nacht waarin Hölderlin en de mens leeft als antithese en de komende Godentijd als synthese, maar de verscheurdheid doorheen het hele werk bleek niet tot dergelijk simplistisch sommetje te herleiden. Tenslotte wordt dan toch maar geppogd een gedachtengang te ontwikkelen aan de hand van de verschillende perioden en aan de hand van enkele kernwoorden, m.b. 'Natur', 'Liebe' en 'Vaterland'.

De loutere natuur.

Het eerste Leitmotiv in Hölderlins werk is ongetwijfeld de Natuur. Met zijn tijdgenoten in de Romantiek deelt Hölderlin de beleving van en het streven naar de 'All-Eins-Verbundenheit'. In de eerste periode van Hölderlin komt dit verlangen nog zuiver en éénduidig naar voor. De natuur is het heilige, lichte aangesicht van de wereld, de zijde waarin het oneindige zich weerspiegelt. En daarom ook wordt zij geliefd : als ziel van de wereld, als verwerkelijking van harmonie en schoonheid, als blijk van Gods aanwezigheid ook ! De aarde is het gedicht der Godheid, en moeder aarde (Gaea) leeft in harmonie met vader Hemel. Het menselijk ideaal is dan ook de eenheid van het ik met die natuur, in het 'hen kai pan'.

In deze eenheid moet de verscheurdheid van de wereld in Natuur en Geest, in Subjekt en Objekt opgeheven worden.

Dit verlangen gaat gepaard met een Sehnsucht naar de kindertijd. Het kind kent de verscheurdheid niet, 'es ist ganz was es ist' (Hyperion, I, I, brief 3). In die tijd van het onbezorgde spel van het kind in de natuur, schrijft hij ~~ix~~

Da umfingen goldne Tage mich ...,
Da erschienst du, Seele der Natur, ...
Ach ! da stürzt' ich mit den Wesen allen
Freudig aus der Einsamkeit der Zeit,
Wie ein Pilger in des Vaters Hallen,
In die Arme~~x~~ der Unendlichkeit. (An die Natur).

2

Deze kinderdromen zijn echter dood, slechts een droom ervan blijft ons nog, een schaduwbeeld. En het kind is ontrouw geworden, moeder natuur herkent zich niet meer in haar kinderen en is 'zur Witwe geworden' (der Wanderer). Ook de invloed van J.-J. Rousseau klinkt bij Hölderlin door, zo o.m. in het gedicht 'Die Eichbäume':

Aber ihr Herrlichen ! steht, wie ein Volk von Titanen
In der zahmeren Welt und gehört nur euch und dem Himmel,
Der euch nährt' und ~~erzog~~ erzog, und der Erde, die euch geboren.
Keiner von euch ist noch in die Schule der Menschen gegangen,..
Könnt' ich die Knechtschaft nur erdulden, ich neidete nimmer
Diesen Wald und schmiegte mich gern ans gesellige Leben.
Fesselte nur nicht mehr ans gesellige Leben das Herz mich,
Das von Liebe nicht lässt, wie gerne würd'ich unter euch wohner

Hoewel romantisch, zijn de gedichten uit deze periode nog zeer klassiek van denkwereid. Het apollinische overheerst, van in de Tübinger jaren (1788-1793) (met hymnen & la Schiller : an die Göttin der Harmonie, an die Freiheit, an die Freundschaft, ...) tot nog in de Frankfurter jaren (1796-1798). Hölderlin geloofde toen, zoals hij in het Thalia-fragment van Hyperion schrijft (een fragment waarin voor het eerst ook een ander geluid doorklinkt), dat hij 'das Eine, das Ruhe gibt' zou vinden in de verbroedering met de mensen (cfr. Schiller en Schlegel).

Wie oft glaubt' ich das Unnennbare zu finden, das mein, mein werden sollte, dafür, dasz ich es wagte, mich selbst an das Geliebte zu verlieren.

In dezelfde brief klinkt ook de ontgoocheling daarover:

Ich war ein blinder Knabe ! Perlen wollt' ich kaufen von Bettlern, die ärmer waren, als ich, so arm, so begraben in ihr Elend, dasz sie nicht wussten, wie arm sie waren, und sich recht wohl gefehlen in den Lumpen, womit sie sich behangen hatten. ...

Ach §! ich suchte mehr, als das (nl. 'da zeigte sich die Allmacht der Natur). Das konnte nicht vom Tode retten.

Het opgaan in de natuur blijkt dus evenmin een bevrijding te zijn en evenzeer 'Knechtschaft' als het zich verliezen aan het gezellige leven.

Het verdere leven en werk van Hölderlin getuigt van een steeds diepere verscheurdheid, een toenemende tragiek. Het apollinische streven naar harmonie wordt doorbroken door het dionysische en titanische. Het vertrekpunt daarin is de ervaring van de afwezigheid der goden, en de verschillende thema's worden daardoor heen en weer geslingerd tussen een poging die goden terug te herwinnen en een poging het zonder hen te doen, tussen wanhoop en geloof in de bevrijdende eenwording. De liefde is eens goddelijk, dan aards, dan vergoddelijkend. De strijd refereert herhaaldelijk naar het gevecht der Titanen, en het vaderland waarin de dichter zal weerkeren is soms hemels, soms tellurisch, soms een weezien van verwanten en anderzijds slechts een samenzijn van vreemden, en liefst nog allebei tegelijk (zie het ~~griekse~~ slot van 'Elegie').

Gods afwezigheid.

Aber Freund ! Wir kommen zu spät. Zwar leben die Götter,
 Aber über dem Haupt droben in anderer Welt.
 Endlos wirken sie da und scheinens wenig zu achten,
 Ob wir leben, so sehr schonen die Himmlische uns.
 Denn nicht immer vermag ein schwaches Gefäß sie zu fassen,
 Nur zu Zeiten erträgt göttliche Fülle der Mensch.
 ...
 Nämlich, als vor einiger Zeit, uns dünket sie lange,
 Aufwärts stiegen sie all, welche das Leben beglückt,
 Als der Vater gewandt sein Angesicht von den Menschen,
 Und das Trauern mit Recht über der Erde begann,...

(Brot und Wein).

De Vader (bij Hölderlin Vader Ather, die in de Griekse mythologie het eeuwige licht beduidde, i.t.m. de dag die slechts afwisselt met de nacht) heeft zijn gelaat afgewend van de sterfelingen, omdat zij het licht niet konden verdragen. De mens nu zal proberen de verloren eenheid met de goden te herstellen (cfr. religare, religio), en de afwisseling der momenten in het spel van licht en duister, van dag en nacht te overwinnen, niet meer een moment te zijn van dit geheel, maar in het eeuwige licht zelf binnen te treden.

4.

Diotima, Priesteres der liefde.

Deze poging nu geschiedt vooreerst in de liefde tot Diotima (in het Thalia-fragment nog Melite genaamd, wordt in Hyperion tenslotte bewust de 'dochter' van Plato gekozen). Waar zij in het begin nog verschijnt als zusterziel

Schwester, heilig mir verwandt (Diotima) wordt haar rol als priesteres steeds duidelijker, d.i. als middelares van de Liefde die het treurende en verscheurdē Dasein heelt (en zo heiligt). Zo verschijnt zij hem ook:

In diesen schmerzlichen Gefühl meiner Einsamkeit erschien mir sie; hold und heilig, wie eine Priesterin der Liebe, stand sie da vor mir (Thalia-fragment).

Zo ook in het gedicht 'Diotima' speelt ze haar vergoddelijkende rol:

... ~~die~~ ^{du} ~~du~~ einst Elemente versöhntest, ...
ordne dem tobenden Kampf mit Friedenstönen des Himmels
bis in der sterblichen Brust sich das entzweite vereint,
bis der Menschen alte Natur, die ruhige grosse,
aus der gärenden Zeit mächtig und heiter sich hebt ...
Deine Sonne, die schönere Zeit, ist untergegangen,
und in frostiger Nacht zanken Orkane sich nun.

In de uiteindelijke versie van Hyperion wordt de tragiek nog voorafgegaan door de idylle. De XVIIIe eeuw, de anti-tragische, leeft nog even. Het is wanneer Hyperion zijn leven verhaalt aan Diotima, zijn zoeken dat nu tot rust zou zijn gekomen ('Zweimal haben die Götter mich vom Himmel auf die Erde geworfen'), dat zij zijn noodlot uitzegt: 'Weisst du denn was dir einzig fehlt? Es ist eine bessere Zeit, die suchst du ... Zweimal, sagtest du? o du wirst in Einem Tage siebzimal vom Himmel auf die Erde geworfen ... Und deine letzte Zufluchtsstätte wird ein Grab sein.' Het is op dat ogenblik dat hij zich aan haar gaat vastklampen, de hele mogelijke verbondenheid van de gefragmenteerde wereld in haar zusammendrängt, en dat zijn liefde tot passie wordt, dodende liefde, die probeert 'en exaltant l'amour à l'infini dans l'instant de l'obstacle absolu, qui est la mort' de mens te vergoddelijken en zo de scheiding te be-eindigen, het menselijk lot terug af te kopen in die dood (cfr. D.de Rougemont, L'amour et l'occident, B.I Hst. 8 en B. IV Hst.15).

Ook wanneer Hyperion, op Diotima's verzoek, zijn volheid van ervaring ombuigt om heel zijn volk ervan te laten genieten, als een lichtstraal die neerdaalt, als verfrissende regen, blijft dit de volheid van de passie, die zich nu uitdrukt in de strijd, welke ermee verbonden is (zie verder, de bevrijding van het Vaderland).

De dionysische passie is zijn noodlot, die 'Geist der Unruhe' die in hem huist, Götterkräfte:

Trennen wollten wir uns, wähten es gut und klug;
 Da wirs taten, warum schröckt(uns wie Mord, die Tat ?
 Ach ! wir kennen uns wenig,
 Denn es waltet ein Gott in uns. (Der Abschied).

De strijd der Titanen.

Met gedichten zoals 'Die Musse' (der geheime Geist der Unruh, der einst den Olympus Stürmte) knoopt Hölderlin tevens aan bij een andere mythe, die van de bestorming van de Olympus woonst van Zeus en de goden, door de Titanen. Het is de tweede faze van de tragedie, gevolg van de menselijke overmoed (hubris) om zichzelf te vergoddelijken. 'Les hommes se divinissant, ou la divinité s'incarnant, il en résulte une sorte de court-circuit géant, un arc formidable de lumière et d'énergie; puis la divinité, attaquée ou déçue, quittant l'homme, il appartient à celui-ci de combler son absence' (J.M. Domenach, Le retour du tragique, p.29-30). Door de Titanenopstand is de oorspronkelijke verbondenheid van goden en mensen in de enen, allesomvattende natuur (moeder aarde, Gaea, is in de mythologie moeder van goden én titanen), en tevens de oorspronkelijke onschuld waarin mensen en goden op gelijke voet stonden, voorgoed gebarsten.

Wohl ! Ich wuszt' es zuvor. Seit der gewurzelte
 Allentzweiende Hasz Götter und Menschen trennt,
 Musz, mit Blut sie zu sühnen,

Musz der Liebenden Herz vergehn ... (Der Abschied)

De tragische cyclus van de Griekse tragedie wordt daarbij door Hölderlin vervlochten met de kosmische cyclus van Empedokles' filosofie en de tragiek van diens leven. Liefde en Haat zijn immers bij Empedokles de bewegende krachten van alles, die het Al samenbrengen (versöhnen) of uiteenrukken (entzweien).

De poging om de eerste cyclus te doorbreken (die van de afwezigheid der goden, de geworpenheid in dag en nacht) lokt de Titanenopstand uit . Is ook deze niet gedoemd te mislukken? Immers, als God afwezig is, heeft de opstand tegen hem geen zin meer, en vervolgens moet deze ook intern mislukken omdat demens, 'quittant la terre pour se saisir des fonctions divines, se heurte à une fatalité d'autant plus terrible qu'il ne peut plus lui donner un nom céleste : sa faiblesse propre, la division des énergies, l'abus du pouvoir. Son échec réamorç le cycle tragique, non plus vers la haut, vers le ciel des principes, mais vers le bas, à la recherche des puissances telluriques , du retournement natal (d~~e~~ Heimkehr). Au défaut de Dieu, l'homme doit répondre non par le mépris et la blasphème, qui sont encore des manières de l'attester et de le regretter, mais par la prise de possession de sa terre en se repatriant (Vaterländisch).' (J.M. Domenach, t.a.p.).

De bevrijding van het Vaderland als Titanenstrijd.

En inderdaad, vinden we het verloop van de mythe op deze wijze terug in Hölderlins werk. De vergoddelijkende passie heeft zich in het tweede deel van Hyperion omgevormd. in de plaats van de liefde voor Diotima treedt de liefde tot het Vaderland.

De gelijkenissen zijn treffend. Trouwens , 'la Nation, c'est la transposition de la passion sur le plan collectif' (D; de Rougemont, L'amour et l'occident B. V Hst. 8). Dezelfde kracht, maar ook dezelfde Verneinung, het steeds weer afscheid nemen dat het weerzien des te vuriger maakt. Zo ook de vernietigende Rede an die Deutschen.

Anderzijds beduidt de verplaatsing van de passie naar dit vlak ook een verschil, een verschil dat we misschien naar voren kunnen laten komen door het verschil tussen Hyperion en Goethe's Werther. Werther is meer op het Ik betrokken. De verbinding van het konkrete ik met het al (uiteindelijk in de dood) betekent voor hem de bevrijding. Voor Hyperion is elke afzondering van het ik echter afvalligheid, die niet bevrijdt. Waar Werther alle mogelijke verbondenheid in deze wereld zusammendrängt in zijn poging tot verbondenheid met de geliefde, een onmogelijke liefde welke dus de onmogelijkheid van elke band op aarde bevestigt,

wordt dit in Hyperion overstegen tot een ruimere verbondenheid met het gehele volk en vaderland. In plaats van de geheel aan zijn ik verlorene Werther (F.Martini, Deutsche Literaturgeschichte XIV), replikeert Hyperion op het fehlen der godheid, met het opbreken om voor het volk de vrijheid te veroveren: een titanenstrijd.

Er schijnt dus een uitweg te zijn, maar -zoals hierboven reeds geciteerd- het Ideaal gaat ten onder aan de eigen zwakheid en machtsmisbruik, in het bloedbad van het slagveld. Het offer voor het Vaderland wordt als het ware door de goden niet aanvaard, zoals in het verhaal van Empedokles, die, om zijn onsterfelijkheid te bevestigen, in de Etna sprong, maar wiens schoen vlg. het verhaal door de vulkaan terug werd uitgespuwd. De breuk tussen goden en mensen is niet met één enkele bliksemschicht te smeden, maar vraagt een lange en moeizame terugkeer naar het Vaderland.

De Katharsis.

Nie geboren zu sein:
Höheres denkt kein Geist !
Doch das Zweite ist dieses:
Schnell zu kehren zum Ursprung.

Dit vers van Sophokles plaatste Hölderlin vooraan het tweede deel van Hyperion. Deze terugkeer is de katharsis, en zoals Hölderlin schrijft in zijn Anmerkungen zum Odipus, 3., beramt de daarstelling van het tragische bij Oidipous vnl. daarop ' dasz das Ungeheure, wie der Gott und Mensch sich paart ...dadurch sich begreift, dasz das grenzenlose Eineswerden durch grenzenloses Scheiden sich reiniget.'

Het steeds-weer-scheiden van de passie duikt hier weer op. En het is nadat alle limieten doorbroken zijn dat een nieuwe orde ^{kan gesticht worden} zich kan instellen (cfr. J.Beaufret, Hölderlin et Sophocle, in Remarques sur Oedipe, traduit par Fédier). Vanop dit punt tenslotte kan achteraf in de voorrede tot Hyperion de hele cyclus samengevat worden:

' Die selige Einheit, das Sein im einzigen Sinne des Wortes ist für uns verloren, und wir muszten es verlieren wenn wir es erstreben, erringen sollten. Wir reisen uns los vom friedlichen 'hen kai pan' der Welt, um es herzustellen durch uns selbst."

Die Heimkehr.

Vanuit dit punt gezien is de 'Nacht' van de tussenperiode, de 'Zeit wo Orkane sich zanken' (Diotima), een Heilige Nacht, een 'Zeit der Sammlung'. Voor de dichter die alles verlaten heeft is de redding nabij, maar de weg toch nog lang en moeizaam. Immers 'Heimkunft ist die Rückkehr in die Nähe zum Ursprung. Wiedeekehren kann nur, wer vordem und vielleicht schon eine lange Zeit hindurch als der Wanderer die Last der Wanderung auf die Schulter genommen hat und hinüberggegangen ist zum Ursprung, damit er dort erfahre, was das Zu-Suchende sei, um als der Suchender erfahrener zurückzukommen! (Heidegger, Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung, p.23).

De mens is daarin 'jene der zeugen musz was er sei'. En deze getuigenis is dan ook vol van lief en leed, eenzaamheid ook en onrust, waarvan vele gedichten spreken (zie bv; het gedicht 'Die Heimat'). Een heel boek zou niet volstaan om dit te verhalen, en wij willen slechts één aspect ervan kort behandelen; dit heimkehren betekent immers vooreerst 'das Geheimnis dieser Nähe (zum Ursprung) (nl. die Heimat) wissen zu lernen' door het als geheim te hoeden. En dit is voor Hölderlin het dichterschap.

Het dichterschap.

Dit dichterschap is het stichten van een nieuwe tijd, waardoor de Nacht een Heilige Nacht wordt. Heidegger schrijft 'eine neue Zeit, die Zeit der entflohenen Götter und des kommenden Gottes. Das ist die dürftige Zeit, weil sie in einem gedoppelten Mangel und Nicht steht ... Aber Hölderlin hält stand im Nichts dieser Nacht ' (a.w. p.47 (44)).

In die heilige nacht bestaat het dichten in het noemen en vieren (nennen und feiern) der goden, om zo hun machten in het leven terug te roepen. Doch 'es fehlen heilige Nahmen' om hen te noemen ('Heimkunft')! De afwezigheid van God brengt ook de afwezigheid van heilige namen met zich mee. Het noemen van de goden en het terugroepen van hen is dan een scheppende taak. Het is dichterstaak nieuwe namen te scheppen zonder hun geheim te schenden. Want zoals God zich afgewend heeft omdat de mens het eeuwige licht niet kon verdragen, zo ook ~~xxx~~

Ihn zu fassen, ist fast unsere Freude zu klein
(Heimkunft).

Men kan dus niet zomaar jubelend de goden terugroepen.

Viele versuchten umsonst das Freudigste freudig zu sagen
Hier spricht endlich es mir, hier in der Trauer sich aus.

(Epigramme 'Sophokles')

Het geheim zelf drukt zich in droefenis uit, maar de vreugde om de Heimkunft, het terugvinden van het gespaarde geheim laat vermoeden dat 'selbst Trauer nur aus alten Freuden entspringt'. Misschien kan dit enige opheldering verschaffen voor de wisseling van vreugde en droefenis die tesamen de weemoed van Hölderlins gedichten uitmaken: oud wee en tevens oude vreugde spreken zij uit.

Een tweede taak van het dichten is niet alleen heilige namen te stichten, maar ook het Zijn, een nieuw Zijn dat de schijnbare werkelijkheid tot schijn duidt en overstijgt:

'Dichtung erweckt den Schein des Unwirklichen und des Traumes gegenüber der greifbaren und lauten Wirklichkeit, in der wir uns heimisch glauben' (Heidegger, a.w. p.45 (42)).

Maar 'Er selbst zu sein, das ist

Das Leben, und wir andern sind der Traum davon'

(Panthea in 'Empedokles')

Een derde kenmerk van het dichterschap is dan dat het zijn taak, de goden te nomen en te vieren, en de werkelijkheid naar voren te doen komen, slechts kan vervullen wanneer de goden ons daartoe tegemoettreden. En hun hulp kan op aarde ontvangen worden door bemiddeling van de dichter. Zo wordt Hölderlin van minnaar van Diotima, priesteres der Liefde, nu zelf priester:

Aber, sagst du, sie sind wie des Weingotts heilige Priester
Welche von Lande zu Land zogen in heiliger Nacht.

(Brot und Wein).

De onrust van Hyperion ('Uns ist gegeben auf keiner Stätte zu ruhn' in Hyperions Schicksallied) is niet geheel verdwenen, het rondtrekken blijft een dionysisch (god van de wijn) gebeuren, en de nacht blijft nacht, maar zij is een heilige nacht geworden, want een 'Ahnung des Tages'; een lichtstraal is hem in de nacht verschenen. De dichter zelf is middelaar geworden tussen hemel en aarde.

Misschien heeft Hölderlin daarmee tevens zijn persoonlijk lot bezegeld. 'Was die Bezüge zwischen allem Wirklichen vermittelt', schrijft Heidegger, 'ist selbst das Unmittelbare', en, zegt Hölderlin, das Unmittelbare is voor stervelingen onmogelijk:

Der Mensch, als Erkennendes, muss auch verschiedene Welten unterscheiden, weil Erkenntnis nur durch Entgegensetzung möglich is.

Door het voortdurend omwisselen van droom en werkelijkheid heeft de dichter dit onmogelijke uitgedaagd en is hij tenslotte voor de andere mensen nacht gebleven.

Nah ist
 und schwer zu fassen der Gott.
 Wo aber Gefahr ist, wächst
 Das Rettende auch.
 Im Finstern wohnen
 Die Adler und furchtlos gehn
 Die Söhne der Alpen über den Abgründ weg...
 (Patmos- hymne).

De verzoening.

De dichter heeft zich opengesteld voor de machten, en in zijn grenzenloos verlangen wil hij ze als eeuwige ordening van de werkelijkheid ervaren. En dan breekt voor hem uiteindelijk de dag los, reeds vooruitgezegd in het gedicht:

Jezt aber tagts ! ...
 Die Natur ist jezt mit Waffenklang erwacht,
 Und hoch vom Ather bis zum Abgrund nieder
 Nach vestem Geseze, wie einst, aus heiligem Chaos gezeugt,
 Fühlt neu die Begeisterung sich,
 Die Allerschaffende wieder.

(Wie wenn am Feiertage).

Dan zal blijken dat zelfs in zijn smart de dichter nog in een 'heilige Schicksalsordnung' gebogen is, 'von ewigen versöhnenden Lebensgesetzen umfassen'. Immers,

Wie der Zwist der Liebenden sind die Dissonanzen der Welt.
 Versöhnung ist mitten im Streit und alles getrennte findet sich wieder. Es scheiden und kehren im Herze die Adern,
 und ~~wäniger~~, ewiges, glühendes Leben ist Alles.

(Vgl. dit met het gedicht van Schelling, 'Epikureisches Glaubensbekenntnis Heinz Widerporstens, 1799).

De Geist der Ruhe en de Geist der Unruhe, Apollo en Dionysos zijn uit dezelfde schoot van moeder natuur geboren en 'macht in der ewigen Ordnung niemals irre' (Die Musse).

Daardoor, door die natuur 'leicht Umfassen' te zijn is het lot van de dichter (cfr. Wie wenn am Feiertage).